

Amikor ellentmondás van egy regényben

„Ha pl. az emberről igaz az az állítás, hogy nem ember, akkor nyilvánvalóan igaz az is, hogy vagy hajó, vagy nem hajó.”

(Arisztotelész: *Metafizika*)

Világunk a létező, az aktuális világ. Ám a dolgok számtalan más módon is alakulhatnának, mint ahogyan alakultak. Korlátlan számban el tudunk képzelni olyan fantáziavilágokat, amelyek eltérnek a mieinktől. Leibniz és Kripke nyomán joggal beszélünk nem aktuális lehetséges világokról. A regényírók az ilyen világok végtelen készletéből választják ki regényük világát, lehetővé téve az olvasó számára, hogy kitörjön aktuális léte szűk börtönéből. Bár a regények világaiban a szabadság uralkodik, mégis ott örökdik fölöttünk a konzisztencia törvénye.*

A konzisztencia a regényekben

A regényírók megalkotnak műveikben egy-egy képzeletbeli világot. Miből is állnak ezek a világok? A való világ egyes részeinek másaiból és a fantázia alkotásaiból. Az író ezeket az elemeket egységes egésszé gyúrja össze. Ez: regényének világa. A regényekre is érvényes – természetesen *Borges* megállapítása: „Teljesen el tudom fogadni azt a meghatározást, hogy az irodalom: képzelet.” (1) Egy regény világa – a maga egészében – akkor is fikció, ha bőven vannak benne a valóságból átvett elemek.

A regényekben különböző mértékben többnyire megjelenik maga a fantasztikum is, amire az jellemző, hogy aktuális világunk törvényei nem érvényesek benne. Nem foglalkozom itt a regényirodalomnak a fantasztikumba hajló alkotásaival, amelyek megírásánál a szerző tudatosan figyelmen kívül hagyja a földi törvényeket (pl. *Virginia Woolf* híres regényének hőse, Orlando az angol történelem számos évszázadán át él, méghozzá eleinte mint férfi, majd mint nő).

Ha a regényeknek a fantasztikumon inneni régióiban maradunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az írók, szándékuk szerint, igyekeznek tiszteletben tartani a klasszikus gondolkodási törvényeket, (2), így, ezek közül, az *Ellentmondás törvényét*, (3) amely, ontológiai értelemben, például azt jelenti, hogy egy regényben leírt valamely tény vagy fönnáll, vagy nem áll fönn, de nem lehetséges mindkettő együtt. A regényírók tehát – az említett körben – arra törekcszenek, hogy az a képzeletbeli világ, amelyet regényükben megalkotnak, *konzisztens* legyen. A konzisztencia – a regényeknek a fantasztikumon innen részében – olyan követelmény, amelynek a sérelmét az író, a fordító és az olvasó egyaránt elítéli, törvénysértésnek tekinti.

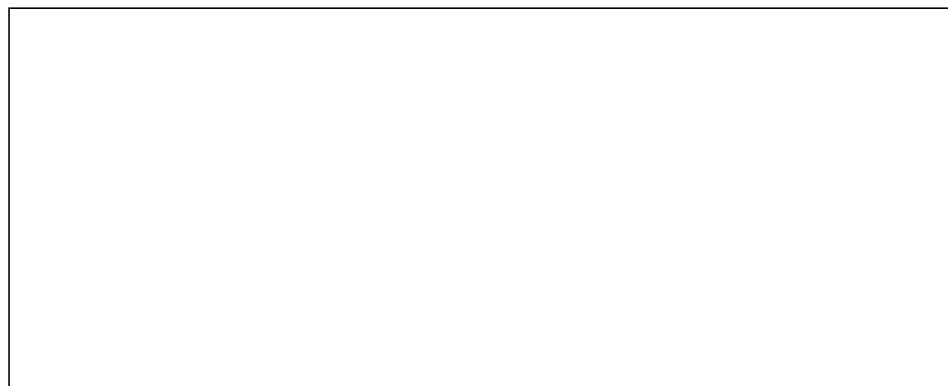
Ám a regényirodalom alkotásaiban gyakran tapasztalhatunk ellentmondásokat. Az *inkonzisztenciának* két típusa van. Az egyik a *belső* (valódi) inkonzisztencia: a regény két ténye mond ellent egymásnak. A másik a *külső* (nem valódi) inkonzisztencia: a regény

Részlet egy – még publikálatlan – kéziratból, amelynek megírását a Soros Alapítvány 1990-ben EK 36. sz. alatt egy éven át ösztöndíjjal támogatta.

egy ténye ellentmond a való világ megfelelő tényének. – Amikor a továbbiakban a regényekben olykor föllépő belső, illetve külső inkonzisztenciákra emlétek (meglehetősen ötletszerűen) néhány illusztratív példát, akkor elsősorban azt vizsgálom, hogy vajon mit is tehet az olvasó és – főként – a regényfordító, (4) ha a mű olvasása során szemben találja magát egy ellentmondással?

A belső ellentmondásokról

Főként *Umberto Eco* munkássága óta alig több közhelynél az a megállapítás, hogy egy regény nem könyv fönt a polcomon, nem betű, nem szó és nem szöveg (az is!), hanem egy *kozmosz entitás: egy képzeletbeli világ*. Ennek megfelelően, amikor ellentmondás van egy regényben, akkor nem csak szöveghibával állunk szemben (azzal is!). A hiba, az ellentmondás – ilyenkor – magában a regény világában van, ami – többek között – azt jelenti, hogy a regénynek ezt az ellentmondásos részét nem lehetne a való világ négy dimenziójában rekonstruálni.

Ez a szöveg: „Az alábbi állítás igaz, a fenti állítás hamis” több, mint egy egyszerű ellentmondás. Paradoxon az a javából, legalább annyira, mint Penrose ismert ábrája.

Íme egy belső ellentmondás *Dumas* remekében, *A három testőrben*. D'Artagnan egy gyönyörű zafírgyűrűt kap ajándékba Miladytól. Különös gyűrű ez! Mert mit is közöl róla Dumas? Amikor D'Artagnan megtudja, hogy a gyűrű eredetileg Athosé volt, megkérdezi tőle: „Kitől kapta hát, Athos, ezt a gyűrűt?” Mire barátja az egyik magyar kiadásban, *Csatlós János* hűséges fordításában, így válaszol a 377. oldalon: (5)

„– Anyámtól, az pedig a nagyanyámtól (...) ősi családi ékszer (...) sohasem kerülhetett volna ki a családból.”

De a 397. oldalon, amikor D'Artagnan így szól: „A gyűrű kegyedet illeti, kedves Athos! Hiszen azt mondta, családi ékszer”, Athos (aki, tudjuk, mindig igazat mond) már így írja le a gyűrűt:

„– Igen, atyám vásárolta kétezer talléron, így mondta annak idején; a többi nászajándékkal együtt adta anyámnak.”

Ezek szerint komoly bajok vannak a gyűrű körül. *Dumas* elfelejtette a 397. oldalon, hogy mit írt róla húsz oldallal korábban. A gyűrűt Athos anyja vagy a saját anyjától, vagy Athos apjától kaphatta. Vagy az előbbi tény áll fenn, vagy az utóbbi, de nem állhat fenn mindkettő. (Ez az aprócska hiba persze mit sem változtat azon, hogy *Dumas* könyve remekmű. Egy regény értéke nem ilyen csekélységen fordul meg.)

Mit tehet az olvasó, ha észreveszi ezt a hibát? Szinte semmit! Magában konstatálja a hibát. És egy fordító? Széles spektruma van a fordítói magatartásoknak. A fordítói reak-

ció a fordító temperamentumától is függ. Volt, aki hűségesen lefordította Dumas eredeti szövegét a hibával együtt, anélkül, hogy jegyzetben fölhívta volna arra a figyelmet. (Talan nem vette észre a hibát?) (6) Volt, aki igyekezett kijavítani a hibát, de félsikerrel járt. Kihagyta az ügyből a nagyanyát. (7) Úgy vélhette, azzal, hogy „elbocsátotta” a szövegből Athos nagyanyját, minden rendbe jött: a gyűrűt Athos apja vette 2000 tallérért, majd nászajándékba adta Athos anyjának, aki azt Athosnak ajándékozta. Ám a fordító tévedett! Az ügy nincs rendben. A szövegben ui. benne maradt az, hogy a gyűrű „ősi családi ékszer”, de a gyűrű – ebben a föllásban – nem az. (Íme! A nemezis utolérte a jó szándékú fordítót! Isten nem ver bittal. A fordító fordítson, és ne javítson!) De volt olyan, akkurátus fordító is, aki megkegyelmezett a nagyanyának, ám teljesen kihagyta azt, hogy a gyűrűt Athos apja vette 2000 talléron, majd nászajándékba adta Athos anyjának. (8) A gyűrű – ebben a változatban – most már valóban kifogástalan gyűrű, de a fordítás (szóintem) nem az! És végül, hogy a paletta teljes legyen, a mű angol, kritikai kiadásában (9) a hibás szövegek hűséges fordításai olvashatók (341. és 359. old.), de ehhez egy jegyzetet is találunk (647. old.), amely rámutat a hibára. – Úgy vélem, ez a helyes fordítói eljárás. Hasonló esetekben ezt kellene követni!

Egyetértek azzal, hogy a regényfordítás nem mesterség, hanem alkotó művészet. Sőt, úgy vélem, hogy nemcsak a regényírás „kozmológiai tett” (Umberto Eco), hanem a regényfordítás is az. A fordító is egy képzeletbeli világot alkot meg – a saját nyelvén, lehetőleg szorosán hasonlót ahhoz, amelyet az író alkotott meg a maga nyelvén. Igaza van *Geoff Bennington*nak és *Ian McLeod*nak, amikor azt állítják, hogy „A szerényen önmegtagadó, tisztelettudó és irgalmas fordítás – valójában – a fordítás halála”. (10) Mégis úgy vélem, hogy a fordítónak – fő szabályként – tilos a regény eredeti szövegét (és ezáltal a regény eredeti világát) korrigálnia.

De hadd említsek meg még egy további, érdekes példát a belső ellentmondásokra! A példát *Hemingway Tiszta, világos kávéház* című írásából vettem. (11) Íme:

Az előzményekből röviden ennyit: Késő van már. A vendégek mind elmentek. Kivéve a meglehetősen részeg, süket öregembert, aki még tovább iszik. A múlt héten öngyilkosságot kísérelt meg. Ott ül és iszik. Két pincér beszélget egymással. Szeretnének már hazamenni. Hemingway nem közli, hogy éppen melyikük beszél. Ezt ki kell találni. A fiatalabb megkérdi az idősebbet, mit csinált korábban az öregember? Párbeszédükben ekkor ez hangzik el – *Róna Ilona* fordításában – (föltüntettem, ki beszél):

(Az idősebb pincér)

– Felakasztotta magát. Kötéllel.

(A fiatalabb pincér)

– Ki vágta le?

(Az idősebb pincér)

– Az unokahúga.

Majd később:

(A fiatalabb pincér)

– A húga viseli gondját.

(Az idősebb pincér)

– Tudom, mondta, hogy az vágta le.

Csak az a baj, hogy ezt az idősebb pincér mondta. Különös, hogy – bár az elbeszélést két évtizeden át sokan olvasták, bírálták, fordították – sokáig nem szűrte szemet senkinek sem ez az ellentmondás. Az angol szöveget később kijavították. Ennek alapján *Róna Ilona* is módosította a fordítását. Az 1987. évi magyar kiadásban az idézet utolsó két sorában már ez áll:

(A fiatalabb pincér)

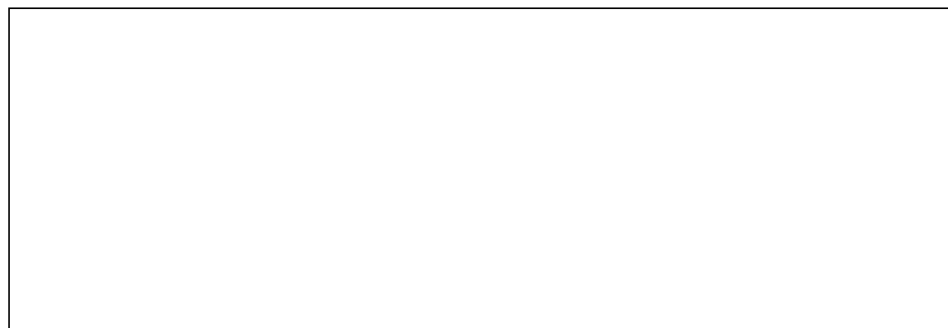
– A húga viseli gondját. Mondta, hogy az vágta le.

(Az idősebb pincér)

– Tudom. (12)

Regényfolyamok, természetesen, még inkább ki vannak téve a belső ellentmondás veszélyének. Erre ma már klasszikus példa Sherlock Holmes „visszatérése”. *Arthur Conan Doyle* valamilyen okból ráunt fiktív teremtményére és úgy döntött, hogy véget vet a népszerű detektív tevékenységének. Ezért úgy rendezte a dolgokat, hogy *Fina* című regényében Moriarty professzor megölje a detektívet a Reichenbach-vízesésnél. Az olvasók azonban levelek tömegével árasztották el az író, követelve Sherlock Holmes visszatérését. A szerző kénytelen volt eleget tenni kívánságuknak és 1904-ben, *A baskervilles-i kutya* című könyvében újra színre léptette a halhatatlan detektívet. (13) Az ellentmondás vádját azzal az átlátszó magyarázattal igyekezett kivédeni, hogy a detektív nem halt meg az előző könyv végén, csak úgy tűnt, mintha meghalt volna.

Olykor szinte a véletlen, illetve a nyomdai korrektor figyelme menti meg a helyzetet. *Mark Twain* már régen nyomdába adta a *Huckleberry Finn kalandjai* vasos kéziratát, a szedés már készen állt, s a nyomás következett volna, amikor a nyomda korrekora egy helyen észrevett valamit a szedésben, mégpedig azt, hogy Huck Finn éppen át akar evezni a Mississippin és beül „a” csónakjukban, ám ez a csónak huszonzét oldallal korábban elveszett. A korrektor gazdaságos javítást kért a szerzőtől, aki a kérdésnek eleget tett és Huck Finn szavait: „Beültem a csónakba” (*I took the canoe*) így javította ki: „Találtam egy csónakot” (*I found a canoe*), ami – ismervé Huck Finn tökéletes érzéketlenségét a magántulajdon iránt – bizonyára nem volt nehéz föladat számára. Így, a nyomda korrektorának köszönhetően, ez az ellentmondás nem maradt benne a könyvben. (14) (De maradt még benne, bőven, sok más, észre nem vett ellentmondás.) (15)

Nem ellentmondás az, ha egy regénynek kétféle befejezése van (példa erre John Fowles: *A francia hadnagy szeretője*). Két ilyen vagyilagos befejezés hasonlít Jastrow figurájához, a „kacsanyúlhoz”: vagy kacsafejűnek látom, vagy nyúlfejűnek.

Rejtett belső ellentmondások

Gyakoriak a regényekben a rejtett vagy rejtettebb (nem szembetűnő) belső ellentmondások. Vajon nincs-e ellentmondás *A három testőr*ben, abban a jelenetben, amikor D'Artagnan először találkozik Constance-szal (Bonacieux-néval), és megmenti őt a fogdmegektől? Mert ezt olvashatjuk a regényben:

„Amikor D'Artagnan magára maradt Bonacieux-néval, feléje fordult; a szegény nő félig alétan hevert egy karosszékben. D'Artagnan gyorsan végigfűrkészte pillantásával.

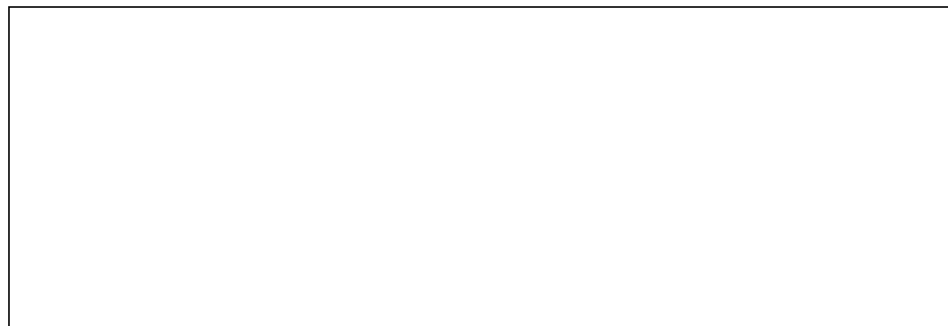
Bájos, huszonöt-huszonzét éves fiatalasszony volt; haja barna, *szeme kék...*” stb., stb. – Majd: „Bonacieux-né épp abban a pillanatban tért eszméltre. *Felnyitotta szemét*, iszonyodva tekintett körül...” (Csatlós János fordítása, 110–111. old.). (16)

Bármilyen éles szemű megfigyelő volt is D'Artagnan, vajon miként tudta megállapítani, hogy Constance-nak kék szeme van, mielőtt a fiatal nő kinyitotta a szemét?

Sajátos ellentmondást idézhet elő az is, ha az író átmenetileg megfélekedzik egy szereplőjéről. Dumas ezt a hibát követte el Planchet-vel. Egyszerűen ott felejtette őt Windsorban, de tizenhét oldallal később a derék picardiai mégis ott van Párizsban és D'Artagnan kopogására ajtót nyit gazdájának. Nem kétséges: Planchet-n is beteljesedett a kisemberek oly gyakori sorsa. Megfélekedtek róla. Dumas részletesen leírja D'Artagnan szerencsés hazatérését Windsorból Párizsba, miután sikerrel teljesítette angliai küldetését. De Planchet-ről egyetlen szót sem ejt, mióta Windsorban „... úgy szedték le a lóról: ereje a végére járt” (218. old.), egészen addig, amíg (hajnali három is elmúlt már) D'Artagnan hazaért a városházi bálról, ahol a királyné – az ő jóvoltából – oly fényes diadalt aratott a bíboros fölött, és – kopogására – Planchet ajtót nyit neki (234. old.). Ellentmondás van abban, hogy Planchet-nek a regény szövege szerint nyoma veszett Angliában, majd – egyszer csak – mégis itt van ő is Párizsban. Az olvasó (ha észreveszi a hibát) eltűnődhet azon, mi történhetett a derék picardiaival a 217. és a 234. oldalak, illetve Windsor és Párizs között? Az olvasó biztos abban, hogy Planchet nem semmisült meg Windsorban, és nem reinkarnálódott Párizsban, hanem közben is megszakítás nélkül élt. (Vajon hogyan verekedte magát haza? Nem lehetett könnyű dolga! Ha csak arra gondolunk, hogy Buckingham lezáratta a kikötőket!)

Persze vannak (lehetnek) rejtettebb ellentmondások is, amikor vitás lehet: van-e – valójában – ellentmondás a regényben? Vajon nem ellentmondás-e *Stefan Zweig* remekében, a *Sakknovellában* az, hogy a műveletlen, szakbarbárként ábrázolt Czentovic, a sakkvilágbajnok, képes olyan finom megfigyelésre, hogy kimérten lassú, a játékidőt fölöslegesen kihasználó játékaival vesztésbe, illetve örületbe tudja kergetni ellenfelét?

És mi a helyzet Charlotte Haze-zel, *Nabokov Lolitájának* egyik szerencsétlen figurájával? Ő a cinikus Humbertnek a felesége és egyben Humbertnek, a könyv narrátorának a kreatúrája. Egyéniségét Humbert alkotta meg a róla adott leírással. Humbert maga nagyon lekicsinylően vélekedik szegény Charlotte-ról. Primitívnek, sőt, ostobának tartja, és bizonyára ilyennek is akarja őt leírni. Mégis, ezt a leírást olvasva nem ilyen kép alakul ki bennünk. Charlotte egyszerű, őszinte és naiv teremtés, de nem primitív és nem ostoba. Vajon ellentmondás lenne ez a kettősség? Vagy – ellenkezőleg – Nabokov bravúrja?

„... *the girl in the armchair with the pretty legs...*” (A lánynak van-e csinos lába, vagy a karosszéknek?) Egy kétértelmű regényszöveg hasonlít a Necker-kockához, amelyet kétféleképpen lehet látni: vagy az „a” csúcsú lap van elől, vagy a „b” csúcsú. A kétértelműség nem ellentmondás.

A külső ellentmondásokról

Külső ellentmondás esetén az író szándéka az, hogy a való világ egy részletét a valósággal egyező módon írja le regényében, de – ténylegesen – „másként állnak a dolgok”,

mint a leírásban. – *Julien Barnes* hívta föl a figyelmet arra, hogy egy ilyen külső ellentmondás van *Golding A legyek ura* című regényében. (17) A lakatlan szigetre vetődött gyerekek egy rövidlító társuk szemüvegével gyújtanak tüzet. Az ilyen lencsét azonban nem lehet tűzgyújtásra használni! Amit *Golding* leír, az fizikai lehetetlenség.

Egy külső ellentmondás nem borítja föl a regény belső konzisztenciáját. Míg belső ellentmondás esetén az olvasó (ha észreveszi a hibát) meg sem tudja konstruálni az agyában a regény inkonzisztens részét, addig külső ellentmondás esetén el tudja képzelni a kérdéses jelenetet (az említett tűzgyújtást), de az értő olvasó tisztában van azzal, hogy amit éppen elképzelt, az a valóságban lehetetlen.

Mit tehet az olvasó, ha észrevesz egy külső ellentmondást? Semmit! Tudomásul veszi, és magában megállapítja: ez hiba. Hát a fordító? Szintén semmit! Le kell fordítania a hibás szöveget a hibával együtt! De helyesen teszi, ha lábjegyzetben fölhívja rá az olvasó figyelmét.

Olyan kitűnő író is tévedhet, mint *Márai Sándor*. Az *Ítélet Canudosban* című regényében (18) összetéveszti a löveget a lövedékkel. (Ezt könnyen meg lehet érteni az anyanyelvi környezetéből évtizedeken át erőszakosan kiszakított nagy író esetében. Példám tehát csak példa, és nem olcsó ironizálás.) Könyve 45. oldalán ez áll:

„De mielőtt a marsall megszólalhatott volna, ágyúdörgés hallatszott. Két löveg zúgott el, alacsonyán – súlyos, lomha morgással – a pajta tetőzete felett, Canudos irányában.”

Ám lövegek nem repülnek a levegőben, csak lövedékek. – Bár általában ellenzem, ha a fordító javít, ebben az esetben mégis úgy vélem, hogy *Márai* könyvének angol vagy francia fordításában (ha készülne ilyen) ezt a szöveghibát minden lábjegyzet nélkül egyszerűen ki kellene javítani.

Egy további példa *Mark Twain* művéből, *A Huckleberry Finn kalandjaiból*. *Huck Finn* egy alkalommal úgy dönt, hogy föladja *Jim*et, a szökött rabszolgát. *Jim* boldog bizalommal nézi barátját, amint az elevez a folyón. És mit hoz a sors? Fegyveresek (amint majd megtudjuk: *Parker* és *Jack*) közelednek csónakon. Szökött rabszolgát keresnek. Ám *Huck Finn* megváltoztatja döntését: egy jól sikerült hazugsággal megmenti barátját, és még ajándékot is kap a fegyveresektől, egy-egy arany húszdollárost. A baj csak az, hogy az ilyen pénzermék 1850-ben kerültek forgalomba, *Huck Finn* és *Jim* története viszont 1835 és 1845 között játszódik. (19)

Történelmi háttérű regényekben, érthető módon, könnyen előfordulhatnak külső ellentmondások, történelmi tévedések, anakronizmusok. Ilyeneket bőven lehet találni például *A három testőr*ben. A történelmi eseményekkel *Dumas* meglehetősen szabadon bánt. Megállapításai kapcsán gyakran meg lehet ismétetni *Sporting Life* szkeptikus szavait a *Porgy és Bess*ből: „Azért nem volt minden egészen úgy!” (*Sporting Life* ezekkel a szavakkal fejezte ki kételyeit *Jónás és a cethal* bibliai történetével szemben.) *A három testőr* történelmi tévedései közül csak azért említek itt néhányat, mert azok kapcsán jellegzetes fordítói attitűdöket figyelhetünk meg. *Dumas* könyvében például egy helyen ez olvasható *Csatlós János* fordításában:

„D'Artagnan a kor furcsa szokását követve azt vallotta, hogy aki Párizsba jut, ütközetbe jut, majdnem úgy, mintha Flandriában volna: ott a spanyol az ellenség, itt a nő” (117. old.). (20)

Csatlós János pontosan lefordította *Dumas* eredeti szövegét, ám ahhoz – lábjegyzetben – ezt az észrevételt fűzte:

„A flandriai hadjáratot (IV. *Fülöp* spanyol király ellen) Franciaország 1635-ben kezdte meg: *Dumas* itt épp egy évtizeddel ugrik előre.”

További példa. XIII. *Lajos* és *Tréville* úr egyik kemény vitája során a király rendkívül elismerően nyilatkozik „egyetlen barátjáról, a bíboros úrról”. *Tréville* úr erre – *Csatlós János* fordításában – így reagál:

„– A bíboros nem szentatya, felség.

– Hogy értsem ezt, uram?
 – Úgy, hogy csupán a pápa tévedhetetlen, de tévedhetetlenségében nem osztozik a bíboros.” (77. old.).

A baj csak az, hogy a Vatikán 1870-ben mondta ki a pápai infallibilitás dogmáját. Csatlós János nem fűzött megjegyzést ehhez a hibához, de az angol kritikai kiadás jegyzetben rámutatott arra (623. old., jegyzet a 65. oldalhoz). (21)

Még egy példa a sok közül. Milady – D’Artagnan figyelmeztető levele folytán – lord Winter fogságába kerül Angliában. Ekkor így elmélkedik magában a törtétekről: „...most is D’Artagnan tartja fogságban, s az ő jóvoltából indítják útnak Botany-Bay-be, vagy Tyburnba, vagy az Indiai-óceán egy másik ocsmány, isten háta mögötti zugába” (524. old.).

Ez azonban ismét anakronizmus. Csatlós János hűségesen fordította le Dumas szövegét, de lábjegyzetben fölhívta a figyelmet arra, hogy Cook kapitány csak 1770-ben fedezte föl Botany-Bay-t, és csak 1787-től kezdve deportáltak oda elítélteket Angliából. – Másként járt el az angol kritikai kiadás. (22) Nemcsak jegyzetben kommentálta a hibát, hanem a fordításba kijavította Dumas szövegét: egyszerűen elhagyja Botany-Bay-t és az Indiai-óceán valamelyik ocsmány zugát. Helyettük csupán „az Újvilág valamelyik gyalázatos Tyburn-járól” tesz említést („-some infamous Tyburn of the New World”) (478. old.). Úgy vélem, ez helytelen fordítói eljárás.

Tény ugyan, hogy könnyen konfliktus állhat elő egy regény történelmi háttere és a való történelem között, de gyakori az is, hogy egy regény történelmi háttere eltér a valóságtól, és még sincs szó külső ellentmondásról. Szeretnék röviden szólni erről az esetről is.

Amikor nincs szó külső ellentmondásról

A sok közül például Kurt Vonnegut *A mesterlövész* című könyve (23) kínálkozik jó példának erre a jelenségre. Lehet, hogy valaki történelmi bakik után kutat ebben a könyvben, ám Vonnegut könyve „Előhang”-jában „kifogja a szelet a vitorlából”. Könyvében az olvasható, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában az Egyesült Államok akkori nagykövete az ohioi Henry Clowes volt, ám – valójában – a connecticuti Frederic Courtland Penfield volt a nagykövet. Ezt maga a szerző mondja el az „Előhang”-ban, általánosságban azt is megjegyezve, hogy „Ez a könyv – regény, nem történelem, úgyhogy kézikönyvnek nem használható”. Ezek után, aki, esetleg, külső ellentmondásokat keres *A mesterlövész* történelmi háttere és a valóság között, jobb, ha fölhagy ezzel a tevékenységével.

Egy regény miliője, egyes tényei, gyakran nem egyeznek azokkal a való tényekkel, amelyekkel – elhamarkodottan úgy vélhetjük – egyezniük kellene. Erre csak egy példát említenék. Erre a kérdésre: „Hol játszódik valójában *A pármái kolostor?*”, valaki talán így válaszol: „Hol? Hát Pármában! Természetesen Pármában!” – Ez azonban elhamarkodott válasz. Mert *Benyhe János* fejtegetéseiből a következők derülnek ki (24): „Stendhal

---

*Történelmi háttérű regényekben,
 érthető módon, könnyen
 előfordulhatnak külső
 ellentmondások, történelmi
 tévedések, anakronizmusok.
 Ilyeneket bőven lehet találni
 például A három testőrben.
 A történelmi eseményekkel
 Dumas meglehetősen szabadon
 bánt. Megállapításai kapcsán
 gyakran meg lehet ismételni
 Sporting Life szkeptikus szavait
 a Porgy és Bessből: „Azért nem
 volt minden egészen úgy!”
 (Sporting Life ezekkel
 a szavakkal fejezte ki kételyeit
 Jónás és a cethal bibliai
 történetével szemben.)*

Pármája részben képzeletbeli Párma. Uralkodói a regény történetének idején nem a Farnesek, hanem *Napóleon* bukása után Napóleon felesége, *Mária Lujza*. A regénybeli fellegvárat Stendhal valójában a római Angyalvárról mintázta” (586. old.).

Így tehát nem beszélhetünk külső ellentmondásról a regénybeli Párma és az akkori Párma között. Minthogy – továbbá – a regényben a „Farnese fellegvár” valójában a római Angyalvár, ezért nem lehet föltenni azt a kérdést, vajon valóban annyi lépcsője volt-e a fellegvárnak akkor, mint ahányat Fabrizio del Dongo – raboskodása során – többször is megszámlált. Az viszont, hogy del Dongo (Stendhal) több számlálás alkalmával eltérően adta meg a lépcsők számát, belső ellentmondás, ha ugyan nem del Dongo érthető téves számlálása.

A *pármái kolostort* olvasva, egy képzeletbeli világba lépünk be. Nincs tehát külső ellentmondás például abban, hogy Fabrizio del Dongo, hálából, gyertyákat helyez el a bolognai San Petronio-templomban „Cimabue híres *Madonnája* előtt”, noha a bolognai San Petronio-templomban nincs Cimabue-*Madonna* (lásd erről is Benyhe János jegyzeteit, 587. old.).

Ha egyszer egy regény fantáziavilágában járunk-kelünk, akkor ne kérjük számon az írón sem a valósággal való egyezéseket, sem azok hiányát. Erre figyelmezteti olvasóit például *Salman Rushdie* is, amikor *A szégyen* című regényében (25) ezt írja:

„A történetünkben szereplő ország nem Pakisztán, vagyis nem teljesen az. Két ország, egy valós és egy fiktív létezik egyazon, vagyis csaknem egyazon területen. Az én történetem, az én fiktív országom, mint jómagam is, valamilyen szöveget zár be a valósággal. A magam részéről szükségesnek tartom ezt a kis csúsztatást... Én úgy látom, hogy nem csupán Pakisztánról írok.

Országomnak nem adtam nevet. És Q egyáltalán nem Quettát akarja jelenteni. De ezt sem szeretném túlhajtani: amikor a nagyvárosba érkezünk, azt bizony Karacsinak fogom hívni. És igenis lesz benne egy »Véderő«” (34–35. old., *Falvy Mihály* fordítása).

Amiről a regényekben szó esik, az gyakran „szöveget zár be a valósággal” (ilyen például *A pármái kolostor* Pármája). Ilyenkor elhibázott dolog valamilyen ellentmondásról beszélni.

Jegyzet

(1) BORGES, JORGE LOUIS: „*Conversation with an Audience.*” = *The Achievements of Vladimir Nabokov*. Szerk.: GIBIAN, G.–PARKER, ST. J. Cornell University, Ithaca–New York 1984, 66. old.

(2) Ezek az *Azonosság*, az *Ellentmondás* és a *Kizárt harmadik törvénye*.

(3) Ez a törvény nem megengedi, hanem eltiltja az ellentmondásokat. Ezért találób a „*Nem-ellentmondás törvénye*” elnevezés. (Az angol nyelvű irodalomban ma inkább a *The Law of Non-Contradiction* elnevezést használják, mint a *The Law of Contradiction*-t.)

(4) A regényfordító tevékenységét mint egyszerű olvasó kezdi el. De ő a kitüntetett olvasó: értelmezése esetleg olvasók tízezreinek az olvasatát határozza meg.

(5) DUMAS, ALEXANDRE: *A három testőr*. Fordította: Csatlós János. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989.

(6) DUMAS, ALEXANDRE: *Die drei Musketiere*. Übersetzt von J. A. Moshammer. Hartleben Vrlg., Leipzig 1847. – III. kötet, 156. old. és IV. kötet, 9. old.

(7) DUMAS, ALEXANDRE: *The Three Musketeers*. (A fordító neve nincs feltüntetve.) T. Nelson and Sons, London 1907, 344. és 362. old.

(8) DUMAS, ALEXANDRE: *Die drei Musketiere*. Übersetzt von Herbert Bräuning. Rütten and Loening, Berlin 1978, 375. és 395. old.

(9) DUMAS, ALEXANDRE: *The Three Musketeers*. Translated by Williams Barrow. Edited with an Introduction by David Coward. Oxford University Press, Oxford–New York 1991.

(10) A szerzők fordították le Jacques Derrida könyvét, a *La vérité en peinture*-t, angolra. A könyv előszavában írták le az idézett szavakat. = DERRIDA, JACQUES: *The Truth in Painting*. The University of Chicago Press, Chicago 1987.

(11) HEMINGWAY, ERNEST: *Tiszta, világos kávéház*. Fordította: Róna Ilona. = HEMINGWAY, ERNEST: *Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968.

- (12) Egész miniirodalma van ennek a „szövegrejtélynek”. Ezzel foglalkozik pl. David Lodge *Hemingway's Clean Well-Lighted, Puzzling Place* című írása. = LODGE, DAVID: *The Novelist at the Crossroads*. ARK Paperbeck, London 1971, 184–203. old.
- (13) Aki, fiktív lény létre, rendszeresen kap postát Baker Street-i lakására, és akinek számos személyes tárgyát (íróasztalát, pipáját stb.) külön múzeuma őrzi Svájcban, Meiringenben.
- (14) Erről Mark Twain könyvének kritikai kiadása részletesen beszámol jegyzetanyagában. = TWAIN, MARK: *The Adventure of Huckleberry Finn*. University of California Press, Los Angeles–Berkeley 1985.
- (15) A belső ellentmondások kérdését itt „ontológiai szempontból” vizsgáltam. Fiktív tények mondanak ellent más fiktív tényeknek. Nem érintettem itt azt a kérdést, vajon van-e ezekben az esetekben ellentmondás regényszövegek között is. (Szerintem van.) Ismeretes ugyanis, hogy a szakirodalomban sokan vitatják azt, hogy a regények állító mondatai is (igaz vagy hamis) kijelentések lennének. (Ezzel a kérdéssel *Igazak-e egy regény állításai?* című cikkemben foglalkoztam – Holmi, 1994. 3. sz., 395–400. old.).
- (16) DUMAS, ALEXANDRE: *A három estőr*, i. m.
- (17) BARNES, JULIEN: „Bováryné szeme színe”. Nagyvilág, 1986. 3. sz., 320–325. old.
- (18) MÁRAI SÁNDOR: *Élelet Canudosban*. Ujváry „Griff” Vrlg., München 1981.
- (19) TWAIN, MARK: *The Adventures...*, i. m.
- (20) DUMAS, ALEXANDRE: *A három testőr*, i. m.
- (21) DUMAS, ALEXANDRE: *The Three Musketeers*, i. m.
- (22) Uo.
- (23) VONNEGUT, KURT: *A mesterlövész*. Fordította: Borbás Mária. Európa Könyvkiadó, Bp. 1986.
- (24) STENDHAL: *A pármái kolostor*. Fordította: Illés Endre. Benyhe János jegyzeteivel. Európa Könyvkiadó, Bp. 1991.
- (25) RUSHDIE, SALMAN: *A szégyen*. Fordította: Falvay Mihály. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989.